

Frontiers of the Roman Empire Grenzen des Römischen Reiches Hranice Rímskej ríše

David J Breeze, Sonja Jilek, Andreas Thiel

Slovensko

Branislav Lesák, Margaréta Musilová, Branislav Resutík
Katarína Harmadyová, Ján Rajtár, Jaroslava Schmidtová

Archeologický ústav SAV
Múzeum mesta Bratislavy
Mestský ústav ochrany pamiatok

Bratislava 2013

bm:bwk

MINISTRY OF CULTURAL HERITAGE

CONTENTS		INHALTSVERZEICHNIS		OBSAH	
Foreword	5	Vorwort	5	Predslov	5
Common cultural heritage of the Roman empire	10	Das gemeinsame kulturelle Erbe des Römischen Reiches	11	Spoločné kultúrne dedičstvo Rímskej ríše	11
The proposed World Heritage Site "Frontiers of the Roman Empire"	18	Das als Weltkulturerbe eingereichte Projekt „Grenzen des Römischen Reiches“	19	„Hranice Rímskej ríše“ – Svetové kultúrne dedičstvo	19
History and extent of frontiers	24	Geschichte und Ausdehnung der Grenzen	25	História a rozsah hraníc	25
The army and frontiers	32	Das Heer und die Grenzen	33	Armáda a hranice	33
Research on Roman frontiers	36	Die Erforschung der römischen Grenzen	37	Výskum rímskych hraníc	37
Roman Frontiers and Slovakia	45	Die römischen Grenzen und die Slowakei	45	Rímske hranice a Slovensko	45
Bratislava Castle - The first Roman monumental architecture from the 1st century BC	48	Die Burg von Bratislava – erste monumentale Bauten auf römischer Bauart aus dem 1. Jahrhundert v.Chr.	49	Bratislavský hrad – prvé monumentálne stavby na rímsky spôsob z 1. storočia pred n. l.	49
Devín	70	Devín	71	Devín	71
Roman military camp Gerulata in Bratislava–Rusovce	76	Das römische Militärlager Gerulata in Bratislava-Rusovce	77	Rímsky vojenský tábor Gerulata v Bratislave–Rusovciach	77
Roman fort at Iža	90	Römisches Kastell in Iža	91	Rímsky kastel v Iži	91
The Roman marching camps from the times of the Marcomannic Wars	100	Die römischen Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege	101	Rímske poľné tábory z doby markomanských vojen	101
The Roman buildings in the limes forefield	104	Die römischen Bauten im Limesvorland	105	Rímske stavby v predpolí limitu	105
Further Reading	109	Weiterführende Literatur	109	Literatúra	109
Illustration acknowledgements	110	Bildnachweis	110	Ilustrácie	110

1. Line of the frontier in Upper Germany south of Welzheim (Germany)
Der Limesverlauf in Obergermanien südlich von Welzheim (Deutschland)
Priebeh limitu v Hornej Germánii južne od Welzheimu (Nemecko)

FOREWORD

I am delighted to be able to support the Danube Limes Brand project and its bid to achieve UNESCO World Heritage Status for the former frontiers of the Roman Empire in the Lower Danube region.

Rome's influence on modern society can still be seen more than 2000 years later, and this continued importance is reflected in the World Heritage status already granted to the borders of the Roman Empire in Great Britain, in Germany and nominations for Slovakia and Hungary. The addition of the borders in the Danube region would further reinforce this status.

What makes the Danube Limes project so interesting for me is the proposal to develop an overall marketing and branding strategy that will be shared by all the relevant countries in the region – the first time that such a close cooperation of this sort has been put forward within a Limes region.

It is an excellent example of a modern EU project, run by archaeological organisations in eight different countries using European funding to promote the heritage they share not only with each other but with several other European countries as well.

Modern Europeans will be encouraged to follow the Danube Limes tourist route with a recognisable brand to help them find their way, a route that will take in all the variety of modern Europe's cultural and geographical heritage and bring together national, regional and local authorities in the true spirit of cross-border collaboration.

I am particularly glad that Slovakia will be part of this ambitious project. Like the rest of the countries involved in this project, Slovakia has of course seen many changes over the last 2000 years, but perhaps none more so than those that we have seen in the last 20 years, the transformation from totalitarian system to democracy and free-market economy at the heart of the EU and NATO.

I wish the Danube Limes project, which recognises and respects the Roman roots that have contributed, even over two millennia, to helping to make us what we are today, the very best of luck in its endeavours!

Maroš Šefčovič

Vice-President of the European Commission

GELEITWORT

Ich bin sehr erfreut, das Projekt Danube Limes Brand und seine Bemühung um die Eintragung ehemaliger Grenzen des Römischen Reichs an der unteren Donau in die UNESCO-Welterbeliste unterstützen zu können. Der Einfluss Roms auf die Gesellschaft von heute ist auch noch nach mehr als 2000 Jahren erkennbar und diese langanhaltende Bedeutung widerspiegelt sich darin, dass die Grenzen des Römischen Reichs in Großbritannien und Deutschland bereits in den Status des Welterbes erhoben wurden und diejenigen in der Slowakei und in Ungarn dafür nominiert sind. Der Anschluss der Grenzabschnitte im Donaugebiet würde diesen Status sicherlich noch stärken.

Was das Projekt Danube Limes Brand für mich so interessant macht, ist sein Vorhaben, eine gemeinsame Marketing- und Brandingstrategie für alle betreffenden Länder der Region zu entwickeln. Es ist ein hervorragendes Beispiel eines modernen EU-Projektes, an dem archäologische Organisationen aus acht verschiedenen Ländern teilnehmen. Sie nutzen die EU-Mittel, um das Kulturerbe zu fördern, das sie nicht nur miteinander, sondern auch mit mehreren anderen europäischen Ländern teilen. Für die heutigen Europäer wird es eine Ermutigung sein, dem Touristenweg entlang des Donaulimes mit seiner gut erkennbaren Marke zu folgen – einem Weg, der eine ganze Vielfalt von heutigem Kultur- und Naturerbe Europas umfassen und die zuständigen Behörden auf staatlicher, regionaler und lokaler Ebene im Geiste einer wahren grenzüberschreitenden Zusammenarbeit zusammenführen wird. Besonders froh bin ich darüber, dass die Slowakei an diesem ambitionierten Projekt teilnehmen wird. Genauso wie die anderen Länder, die an dem Projekt beteiligt sind, hat auch die Slowakei natürlich im Laufe der vergangenen 2000 Jahre viele Veränderungen erlebt. Vielleicht waren aber keine von ihnen so weitreichend, wie diejenigen in den letzten 20 Jahren, in denen unser Land von einer Totalität zur Demokratie wechselte und als eines der EU- und NATO-Mitglieder zur freien Marktwirtschaft überging.

Dem Projekt Danube Limes Brand, welches die römischen Wurzeln, die im Laufe zweier Jahrtausende dazu beigetragen haben, was wir heute sind, anerkennt und respektiert, wünsche ich viel Erfolg in seinen Bemühungen

Maroš Šefčovič

Vizepräsident der Europäischen Kommission

PREDSLOV

Je mi potešením, že môžem podporiť projekt Danube Limes Brand a jeho úsilie o dosiahnutie zápisu bývalých hraníc Rímskej ríše v oblasti dolného toku Dunaja do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Vplyv Ríma na súčasnú spoločnosť je aj po viac než 2000 rokoch stále badateľný a tento pretrvávajúci význam sa premietol aj do skutočnosti, že hranice rímskeho impéria vo Veľkej Británii a v Nemecku už štátujú svetového dedičstva získali a lokality na Slovensku a v Maďarsku sú na jeho udelenie nominované. Pripojenie hraničných úsekov v oblasti Dunaja by význam tohto súboru pamiatok ešte viac posilnilo.

Mňa samotného projekt Danube Limes Brand zaujal svojím zámerom vyvinúť celkovú marketingovú a brandingovú stratégiu, na ktorej sa budú podieľať všetky zainteresované krajiny v danej oblasti – po prvý raz sa navrhla úzka spolupráca tohto druhu v rámci oblasti rímskeho limitu. Je to vynikajúci príklad moderného projektu Európskej únie, na ktorom sa podieľajú archeologické inštitúcie z ôsmich rôznych krajín a využívajú európske fondy na propagáciu dedičstva, ktoré zdieľajú nielen navzájom, ale aj s viacerými ďalšími krajinami Európy. Pre súčasných Európanov to bude povzbudením, aby sledovali turistickú trasu Danube Limes Brand s označeniami, ktoré im pomôžu nachádzať cestu pozdĺž dunajského limitu. Táto turistická trasa bude zahŕňať pestrú paletu súčasného európskeho kultúrneho a prírodného dedičstva a spojí inštitúcie na národnej, regionálnej i miestnej úrovni v duchu ozajstnej cezhraničnej spolupráce. Som obzvlášť rád, že súčasťou tohto ambiciózneho projektu bude aj Slovensko. Rovnako ako ostatné krajiny zapojené do tohto projektu, aj Slovensko bolo svedkom mnohých zmien počas uplynulých 2000 rokov, ale snáď žiadna z nich nebola taká závažná ako tie, ktoré sme sledovali počas ostatných 20 rokov, premenu z totalitného systému na demokraciu a ekonomiku voľného trhu v rámci Európskej únie a NATO.

Projektu Danube Limes Brand, ktorý uznáva a rešpektuje korene siahajúce do dôb rímskeho impéria, ktoré počas viac ako dvoch tisícročí prispievali k tomu, aby sme sa mohli stať tým, čím dnes sme, prajem mnoho šťastia a úspechov pri napínaní jeho zámerov!

Maroš Šefčovič

viceprezident Európskej komisie

2. Bratislava - Capital City of the Slovak Republic
Bratislava - Hauptstadt der Slowakischen Republik
Bratislava - Hlavné mesto Slovenskej republiky

Bratislava, a town firmly bonded with the River Danube, unveils its history with ever-growing intensity and exactness. There are research projects that, owing also to the European Union support, efficiently use their up-to-date methods to make us familiar with our country's distant past and with our cultural heritage. New knowledge and targeted communication set up a platform that makes people of today understand and respect the cultural values of the past. Continuous promotion creates local ties between people and the legacy of history, as well as a friendly climate for preservation of cultural values.

The recent initiatives aimed at studying and promoting the cultural heritage of our capital city have been of great significance for all its inhabitants and I welcome the "Frontiers of the Roman Empire" as a new publication that expands our knowledge of the history of Slovakia in the Roman period. The book provides a fine presentation of the Danube section of the Roman limes in our country through contributions made by the Municipal Monuments Preservation Institute, the Bratislava City Museum and the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, with their respective studies covering the Roman masonry finds at Bratislava Castle, the Roman camp of Gerulata in Rusovce, and the Roman castellum of Kelemantia in Iža – Leányvár.

Rusovce – Gerulata and Iža – Leányvár have been nominated as candidates for the UNESCO World Heritage List. The UNESCO label greatly enhances the potential of any respective place and makes it unique through recognition granted by the international community. While being of paramount significance for the place itself, the worldwide appreciation of values of the Slovakia's Danube Limes site is also a true expression of gratitude to all those who made effort to preserve this unique piece of heritage not only for us, but also for the generations to come.

Milan Ftáčnik

Mayor of the Capital City of the Slovak Republic Bratislava

Bratislava – eine Stadt an der Donau – entdeckt ihre Geschichte immer intensiver und exakter. Forschungen über die antike Vergangenheit der heutigen Slowakei decken auch dank Programmen der Europäischen Union ständig neue Zusammenhänge auf. Sie bringen uns auf moderne Weise unser Kulturerbe nahe. Durch die neue Kenntnis und gezielte Kommunikation öffnet sich eine Plattform für heutiges Verständnis der Kulturwerte der Vergangenheit und unseren Respekt denen gegenüber. Durch systematische Aufklärung formt sich eine lokale Beziehung der Einwohner zum Nachlass der Vergangenheit und ein freundliches Klima für die Erhaltung der Kulturwerte.

Die neuerlichen Initiativen für die Sichtbarmachung und Entdeckung des Kulturerbes unserer Hauptstadt hatte für die Bratislavaer eine große Bedeutung. Ich glaube, dass uns die neue Publikation „Grenzen des Römischen Reichs“ das Bild über die antike Vergangenheit der Slowakei erweitern wird. Sie umfasst Beiträge von Angestellten des Stadtinstituts für Denkmalpflege über bedeutende Funde römischer Bauten auf der Bratislavaer Burg sowie einen Beitrag vom Museum der Stadt Bratislava über das antike Gerulata in Rusovce und einen anderen vom Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften über das römische Kastell Kelemantia in Iža – Leányvár, die uns über den Donaulimes in der Slowakei aufklären.

Rusovce – Gerulata und Iža – Leányvár sind für die Aufnahme in die UNESCO-Weltkulturerbeliste nominiert. Die in einer UNESCO-Liste eingetragenen Denkmäler bilden ein spezifisches Potenzial jeder einzelnen Siedlung und verleihen ihr Einmaligkeit, die von der internationalen Gemeinschaft anerkannt wird. Für den Donaulimes in der Slowakei hat die weltweite Anerkennung und Achtung seines Wertes eine besondere Bedeutung. Eindeutig äußert sie aber Dank und Würdigung der Mühe aller, die Schritte zur Erhaltung dieses einmaligen Denkmals nicht nur für uns, sondern auch für die folgenden Generationen unternommen haben.

Milan Ftáčnik

Oberbürgermeister der Hauptstadt der Slowakischen Republik Bratislava

Bratislava – mesto spojené s riekou Dunaj – odhaľuje svoju históriu stále intenzívnejšie a exaktnejšie. Výskumy približujúce antickú minulosť územia dnešného Slovenska aj vďaka programom Európskej únie odkrývajú stále nové súvislosti. Približujú nám modernými spôsobmi naše kultúrne dedičstvo. Novým poznáním a cieľenou komunikáciou sa otvára platforma pre dnešné porozumenie kultúrnym hodnotám minulosti a ich súčasné rešpektovanie. Neustálou propagáciou sa vytvára lokálny vzťah obyvateľov k dedičstvu minulosti a priateľská klíma pre zachovanie kultúrnych hodnôt.

Ostatné iniciatívy smerujúce k zviditeľňovaniu a odkrývaniu kultúrneho dedičstva nášho hlavného mesta mali pre Bratislavčanov veľký význam. Verím, že nová publikácia Hranice Rímskej ríše nám rozšíri obraz o antickej minulosti Slovenska. Zahŕňa príspevky pracovníkov Mestského ústavu ochrany pamiatok o významných nálezoch rímskych architekúr na Bratislavskom hrade, príspevok Múzea mesta Bratislavy o antickej Gerulate v Rusovciach a Archeologického ústavu SAV o rímskom kasteli Kelemantia v Iži, ktoré nám približujú Dunajský Limes na Slovensku. Rusovce – Gerulata a Iža – Kelemantia sú nominované do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Pamiatky zapísané v zozname UNESCO sú špecifickým potenciálom každého sídla a dávajú mu jedinečnosť uznanú medzinárodným spoločenstvom. Pre lokalitu Dunajský Limes na Slovensku má celosvetové ocenenie a priznanie jej hodnôt mimoriadny význam. Jednoznačne však smeruje k vďaka a oceneniu úsilia všetkých, ktorí podnikli kroky na zachovanie tejto jedinečnej lokality nielen pre nás, ale aj pre nasledujúce generácie.

Milan Ftáčnik

primátor Hlavného mesta SR Bratislavy

3. Bratislava-Devín. Strategic rocky mound above the confluence of rivers Danube and Morava
Bratislava-Devín. Die strategische Felsanhöhe oberhalb des Zusammenflusses von March und Donau
Bratislava-Devín. Strategická skalná vyvýšenina nad sútokom Moravy a Dunaja

In a symbolic contradiction, the majestic River Danube that once formed a natural border nowadays connects states, regions and towns down its full length. Such ties may be echoed by exploration of history, by response to culture-enriching stimuli, by integration into a modern and assertive European community, or by the development of economic and social potential. And the same holds true also for the impressive effort aimed at adding the surviving monuments of the Roman Empire frontiers on the lower Danube to the UNESCO World Heritage List.

The Danube Limes Brand is a unique project of efficient cross-border cooperation of European and global significance. Capitalising on collaboration of specialist institutions, in particular those active in the field of archaeology, the project boosts the potential for active cultural or experience tourism, and spurs the overall development of individual regions. It also opens up new possibilities for exploiting our treasure trove of natural and cultural heritage as well as the outcomes of mutually enriching communication.

I'd like to use this opportunity to highlight the commitment of all the expert institutions and individuals working hard to explore and study the history of the Danube frontier Limes Romanus, making their finds widely accessible. It's a tough and complex task, requiring enormous patience and effort – the Danube is a wild river, difficult to harness, and over the past two thousand years it has washed away more things than it has left in place. The effort is made even more difficult by the booming industry and construction activities, the density of built-up areas, and the limited sources of research funding. Despite all the challenges and limitations, the long-time systematic work of professionals has borne its fruits. Nowadays we know with certainty that back in the years before the Common Era there has been a vigorous cultural and economic interaction between the classical antiquity world and the inhabitants of our territory. Today we have a unique opportunity to extend these ancient links and I believe that our joint effort will be successful.

Pavol Frešo

Chairman of the Bratislava
Self-Governing Region

Es ist symbolisch, dass die majestätische Donau, die in der Vergangenheit eine natürliche Grenze bildete, gegenwärtig die Länder, Regionen und Städte entlang ihres Stroms verbindet. Diese Verbindung sieht man in der Aufdeckung der Geschichte, Verwertung der bereichernden Kulturimpulse, Integrierung in eine moderne und selbstbewusste europäische Gemeinschaft, Entwicklung des ökonomischen und sozialen Potenzials und auch im Zusammenhang mit der imponierenden Bemühung um die Eintragung ehemaliger Grenzen des Römischen Reichs an der unteren Donau in die UNESCO-Welterbeliste.

Das Projekt Danube Limes Brand ist ein einmaliges Beispiel effektiver grenzüberschreitender Zusammenarbeit von europä- und weltweiter Bedeutung. Es integriert in sich nicht nur die Zusammenarbeit von Fachinstitutionen, vor allem im Gebiet der Archäologie, sondern schafft auch ein gewaltiges Potenzial für eine aktive Erkenntnis- und Erlebnistouristik und allseitige Entwicklung einzelner Regionen. Dank diesem Projekt öffnen sich neue Möglichkeiten zur Nutzung des reichen Natur- und Kulturerbes und der gegenseitig bereichernden Kommunikation. An dieser Stelle ist es nötig, den Beitrag aller Fachinstitutionen und Einzelpersonen herauszutreiben, die sich an der Aufdeckung, Zugänglichmachung und Erkennung der Geschichte der Donaugrenze Limes Romanus beteiligt haben und weiter beteiligen. Es ist eine schwierige und komplizierte Arbeit, die sehr viel Geduld und Mühe erfordert. Die Donau selbst ist ja ein ungefesselt Element, das über die mehr als zweitausend Jahre hinweg mehr weggeschwemmt als hinterlassen hat. Hinzu kommen noch dynamische bauliche und industrielle Aktivitäten sowie heutige dichte Bebauung und Beschränkung der Forschungsmittel.

Trotz aller Komplikationen und Einschränkungen brachte die systematische langjährige Arbeit der Fachleute ihre Früchte. Heute wissen wir mit Sicherheit, dass schon vor der Zeitenwende eine äußerst aktive kulturelle und ökonomische Kommunikation zwischen dem antiken Südeuropa und den damaligen Bewohnern unserer Region verlaufen hat. Heute haben wir die einmalige Möglichkeit, an diese Kommunikation anzuknüpfen und sie weiter zu entwickeln. Ich glaube fest, dass es uns dank unserer gemeinsamen Mühe gelingen wird.

Pavol Frešo

Vorsitzender des Selbstverwaltungs-
bezirks Bratislava

Je symbolické, že majestátny Dunaj, ktorý v dejinách vytváral prirodzené hranice, v súčasnosti spája krajiny, regióny a mestá pozdĺž svojho toku. Je tomu tak pri odhaľovaní dejín a histórie, pri zhodnocovaní obohacujúcich kultúrnych podnetov, pri integrovaní sa do moderného a sebavedomého európskeho spoločenstva, rozvíjaní ekonomického a sociálneho potenciálu, a je tomu tak aj v spojitosti s imponujúcim úsilím o dosiahnutie zápisu bývalých hraníc Rímskeho impéria na dolnom toku Dunaja do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Projekt Danube Limes Brand je ojedinelým projektom efektívnej cezhraničnej spolupráce celoeurópskeho a svetového významu. Integruje v sebe nielen spoluprácu odborných inštitúcií, predovšetkým z oblasti archeológie, ale zároveň vytvára obrovský potenciál pre aktívnu poznávaču a zážitkovú turistiku a všestranný rozvoj jednotlivých regiónov. Vďaka tomuto projektu sa otvárajú nové možnosti využívania obrovského fondu prírodného a kultúrneho dedičstva a vzájomne obohacujúcej komunikácie. Na tomto mieste je potrebné vyzdvihnúť prínos všetkých odborných inštitúcií a jednotlivcov, ktorí sa podieľali a naďalej podieľajú na odhaľovaní, prístupňovaní a poznávaní histórie dunajskej línie rímskych hraníc Limes Romanus. Je to ťažká a komplikovaná práca, vyžadujúca obrovskú trpezlivosť a úsilie. Veď samotný Dunaj je nespútaný živel a za tých vyše dve tisíc rokov toho viac odplavil, ako ponechal. K tomu sa pridružujú dynamické stavebné a industriálne aktivity, súčasná zahustená zástavba, obmedzenosť zdrojov na výskumy.

Napriek všetkým komplikáciám a obmedzeniam systematická dlhoročná práca odborníkov priniesla svoje plody. Dnes s určitosťou vieme, že už pred našim letopočtom prebiehala nesmierne aktívna kultúrna a ekonomická komunikácia medzi antickým juhom Európy a vtedajšími obyvateľmi nášho regiónu. Dnes máme jedinečnú možnosť na túto komunikáciu nadviazať a ďalej ju rozvíjať. Verím, že sa nám to spoločným úsilím podarí.

Projektu Danube Limes Brand, ktorý uznáva a rešpektuje korene siahajúce do dôb rímskeho impéria, ktoré počas viac ako dvoch tisícročí prispievali k tomu, aby sme sa mohli stať tým, čím dnes sme, prajem mnoho šťastia a úspechov pri naplňovaní jeho zámierov!

Pavol Frešo

predseda Bratislavského
samosprávneho kraja